

ТОВАРИСЬКА ПОСЛУГА

Оповідання

С. Пилипенко

Коли вперше читалося це оповідання на плюжанській вечірці, котрі казали: „це вигадано“, а котрі: „я знала багато таких випадків“ чи „зі мною мало не так само було“. Редакції, зрештою, однаковісінько, було так насправді, чи ні. Для неї важно те, що автор у художній формі ставить проблему, яка хвилює наше суспільство і яка, безперечно, виклике інтерес у читачів.

Це було вже давно: коли в кожній кімнаті немилосердно чаділа зализна „буржуйка“ і громадяни вільної радянської республіки напихувались „дубовою“ кашею — без солі і сьорбали „чайок“ з якогось висушеного овочевого листя — без цукру. Проте життя було напружено — повне, ясно — надійне. Скрута, злигодні минути, повинні минути, аби працювати, над силу працювати.

І Олесь захлинувся у праці, невтомно, самовіддано.

Очі йому завжди горіли борецьким завзяттям, чисте обличчя пашіло здоров'ям і силою, наче не доводилось і йому годуватися неймовірною, в інші часи кашею та підфарбованим окропом, наче не валився він мало не що — дня на рідняну „розкладушку“ десь далеко за північ, запрацювавши до незможу, забувши іноді зняти важкі чоботи і підкинути дровеца у смердючу „буржуйку“.

Того холодного, ясного ранку він теж притьмом прокинувся, як був ще з учора одягнений у чорну шкурятинку, — від раптового, короткого, але енергійного стуку в двері.

Скочив. Ураз струснув рештки молодого, здорового сна. П'ястуком аби — як пригладив скудовченого чуба.

— Увійдіть! — до дверей молодо, дзвінко.

На порозі дівчина в чоловічій кашкетці, спід якої непокірно висмikkуються русяви пасма непокірного волосся.

Кругле, рясно всіяне ластовинням обличчя з кирпатеньким носом, пухкими кровистими губами, м'яким підборіддям. Невеликі очі, кольору вишневої смолки, зоряте задирливо — привітно. Чоловічки в них, як бісики, бігають, штрикаються. Вся вона, мов рябеньке курчатко в своєму ватяному, салдатського крою, полувитку, строкатій, короткій спідниці, з намерзлими, червоними з морозу руками.

Якесь обтріпане, скудовчене, а проте задерикувате — з тих курчаток, що відважно плигають перед засоромленою пикою здоровенного кудлатого пса і примушують його здивовано відступити від маленького нахаби.

— Товаришу, сьогодня свято Тараса Шевченка. Ви мусите у нас на фабриці зробити гарну доповідь. Мене послав культком. Початок о восьмій увечері.

Цокоче швиденько, незаперечливо, наче півладному наказує. Бісики із вишнево — смолчаних оченят уже встигли обстрибати всеніку кімнату, на мить зупинитися на столі з незакінченим рукописом, зім'ятуму ліжку, брудних чоботях, заклопотаному з несподіванки обличчі Олеся.

— Який культком? Яка фабрика? Мені треба дописувати статтю...

— Я — культком, тоб — то я — голова культкому. На махорочній. Мені треба доповідача на сьогодня. А статтю можете писати завтра.

— Але, товаришко...

— Я приїду по вас рівно пів на восьму. Скільки показує ваш годинник? Порівняймо.

— В мене нема годинника! Та...

— То будьте ввечері вдома. Я зайду, пам'ятайте. На все краще! І вже лопочуть її чобітки десь біля вихідних дверей.

— Оде наскочила! І відмовитися не встиг. Пропала стаття! А втім — однаково десь би занарядили. Тарасів день — бенефіс усіх українців - промовців. Все одно не відкрутишся... Треба мабуть, допомогти...

І сів був писати. Та якось не витанцьовувалось.

В очах миготіла кругленька жіноча фігурка з жвавими рухами, з наказливим голоском:

— „Зробіть гарну доповідь!“ Бач, яка прудка — не аби-яку, а ще й гарну... І ніс бараболькою. Мабуть, із села: торохтить по-українському, як горох із мішка сипле. Так таки гарну доповідь?

Глянув ще раз на свій рукопис — і відіклав набік. Зажде. Треба справді подумати, як доповідь скомпонувати, щоб не трафаретно вийшло, щоб краще підійти до робітниць, до жіночого серця.

Вже звечоріло, як Олесь ізнов почув той самий короткий, енергійний стук у двері.

— Готові? Ідьмо! О, де гаразд! — побачила на столі Кобзаря з за кладинками на потрібних для цитування місцях: — Краще за самого Тараса ніхто про нього не скаже. А правда, якби він тепер жив — у більшовики пошився б? Панів би лупцював — аж гуло! І що вже він їх ненавидів. А дітей любив...

Дівчина на хвильку наче спотикнулась, по обличчю перебігла легка хмарка, та за мить вона торохтіла невгамовано знов, уже на візнику, що флегматично хльоскав розбиту на всі чотири шкапину.

— Ви з якої губерні? Полтавець? Простою мовою говорите? У нас, знаєте, окрім Катерини та Наймички, найбільші грамотії нічогісінько українського не читали. Це Заповіт де-хто вміє співати. Навчила. А ви співаете? Полтавці всі співучі. Треба б було ще драмгурток змайструвати, та хіба тепер до вистав? Вся думка — виробництво налагодити. Дядьки вже нам зовсім віри не ймуть. Сіють свій „самотрест“ — не треба кажуть, вашої мархотки. Такий запридух, що овва!.. овва, — мало язика не втяла на тім вибою! Легче вези, ти, машталіре безокий! Це з доповідача душу витрусимо на цім бруці гемонськім... Та поганяй-бо мерщій! Вже нерано.

— То ж як: чи поганяти мерщій чи легче везти? — насмішкувато візник: — Бачите — он місток злодійський. Обережно треба.

Олесь не бував у цій частині міста. Темними мурами тяглися обабіч незнайомі будівлі, довгі паркани. Жодного лихтаря. Одинокі постаті за пізнілих прохожих. Кроки лунко цокотять у морозному повітрі. Здаля неясно бовваніють контури моста через невеличку річку. За нею чорніють низькі перші передмістя. Воно наче приклало до землі, причаїлось і насторожено ловить тривожні нічні звуки.

— Еге ж лячно? У нас тут, як споночіє, і не виходь. Під цим от містком, бува, ракли чатують. Знаєте: „Дядю, дай субу“? Не знаєте? А ще статті пише! Це так: іде хтось у шубі, а назустріч хлопченя і скиглить: „Дядю, дай субу, бо холодно“. — „Пішов, каже, геть!“ А хлопчик за рукав: „Та дядю, дай субу, дя-адю!“ — „Та відчепись, пашеня!“ — „Дя-адю, су-убу... Ой, не бийтесь!“ А спід містка здоровенне раклище суне та до прохожого: „Ти чого дитину забижаєш? Сказано: дай шубу! А ну, витряхайся! І витряхає... Такий це місток. Ой же й врем'ячко! Коли ми його перебудемо?.. Та чого ви мовчите? От собі оратора винайшла!..

— Та коли б я що сказав? Кажіть ви краще: у вас велика фабрика? Добре працюєте?

— Де там велика! Розбіглися мало не всі. Хто бубликами на базарі торгує, хто по селах барахло на харчі міняє. Яка тепер праця, самі знаєте. На тиждень якихось вісімсот „косих“ заробиш, а фунт хліба двісті п'ятьдесят коштує. От і маєш на три фунти з гачком за получку,— по половинці тоб-то на день: їж, не трісни, співай пісні. Ой, тяжко робітництву, а ще погань усяка очі коле, агакає: „ага, краще за царя було, ага!“ От вам і політграмота! Що вже я з нею намучилася... А в гуртку у мене аж двадцятеро. Тільки книжок обмаль. У вас, напевно, зайдіє? Я завтра зайду, заберу. От братва зрадіє! А Бебель у вас є? Давно хочу Бебеля прочитати, а то всі про нього кажуть, а я ні бебеля не тямлю, що воно за один... Та чого ви мовчите? От іще неговіркий! Як же ви доповідатимете, як із вас слова не витягнеш?.. О, стривайте, небавом приїдемо. Там он, за заворотом, і наша махорочна.

Над муреною брамою коливався великий лихтар і в його жовтавому свіtlі полоскалися два злинялі червоні прaporи. За брамою чорна паша фабричного двору.

— Тепер цією стежкою до головного корпусу. Та не туди, там каюжа! Поволі, товаришу, тут сходи. Лічіть десять ступенів. От іще хазяї в нас, хоч би яку скіпку засвітили! I на свято не дивляться. Сюди, направо. Не роздягайтесь, у нас холодно. Хотіли були парове відремонтувати, та ж вугілля — самі знаєте — і для залізниці бракує. Ой, врэм'ячко!

Кімната фабрязкому. Прості столи, прості нефарбовані лави. На стіні Ленін мрежить око і плакат про вошу і соціалізм. Га, тепер, може, де-кому й смішно, а знали б, що тая воша лиха наробыла! Перемогти її — не абияка революційна подія... Під вошею сірі шинелі фабрязкомуців, скілька жінок. Гомонять голосно. Радісно дівчину вітають з давно очікуваним гостем. Як бджоли у вулику матку обліпили. А вона до них, ані на мить не вгаваючи:

— Ось вам доповідача привезла. А музиканти всі прийшли? Чому це води для промовця не наготовили? Ви ж воду п'єте, як говорите? Ну? Ну то й гаразд, а то це якось по-панському, з тою водою, та й каракфи у нас немає. Не цебро ж на трибуну перти? Покоштуєте нашої махорочки? Хлопці, частуйте! Та що ви стовбичете, як цар-колокол у Москві?

— Ну і ви ж цар-пушка, я вам скажу, — не витримав Олесь.

— От і не влучили, бо вона не стріляє... Що, проковтнули?.. Ну, ходім на трибуну. Дівчата, гасіть світло, щоб дурно не витрачати. А на сцені запаліть. Так. Завісу! Виходьте. От іще неповороткий! I де я такого взяла на свою голову?

Трибуна — не трибуна: довгі столи один до одного зсунуті. Замісць лав на табуретках дошки під людською вагою вгинаються. У вікнах половини шибок немає, дірки затулени живтою диктою. Під стелею наче ребра велітенського страховища, опукляться чорними дугами товсті бантини і уходять десь далеко вглиб майстерні, густо набитою людом.

Сотні напружених очей ураз наелектризували Олеся. Молодим чулим голосом він почав викладати знайому тему. Говорив про тяжкі кріпацькі роки, про маленьку Оксану, що її безталанну долю не забув поет до самісінької смерти, про злощасних покриток, про сліпу, що спалила панський двір, про княжну Репніну, що була обласкала талановитого митця та стояла для нього надто високо, про Лукерю, з якою так і не довелося Тарасові звити родинного кубелечка, про високу могилу над Дніпровою кручею...

Говорив і бачив, як співчутливо потакують їому літні робітниці, як смутніють дівочі обличчя, як погрозливо беруться зморшками чола робітників. Знайомі картини, знайоме лихо...

... „І заповідав він нам боротися з панством, прорік, що машина пожре престоли і трони, що зійдуться люди раді та веселі і пустиню опанують веселі села. І ми гуртом оживимо нашу пустиню, збудуємо веселі села, велітенські міста!“

— От спасибі! Ну й спасибі! Зворушили нашу фабрику. Чуєте, як плецуть? А в нас же врем'ячко, бодай не казати. Лихі всі — і слухати нікого не хочуть. Хліба, кажуть, дай, а словами дурнів годуй... Так то ж про Тараса : він таки рідний. Рідний і в гніві своїм і в забобонах... Ви чого ото й словечка не сказали, що він долю покриток оплакує, скиглий, а батькам, котрі тих покриток із хати женуть — ані мур-мур, ні найменшого докору, ніби це так і годиться? Була б у Тараса дочка та з ким-будь догулялась, надісь — так само під тини післав, а потім жалісного віршика написав би — от, мовляв, „яка її лиха доля, боже мій міль!“ Кріпкий був старий на селянські звичаї... Та що там про нього нашим фабричним говорити — от спробували б колись про пайки та зарплату! Що вже я намучилася, лишенко... Та ви ж не уходьте. Куди ото поночі та ще через наші лихославні містки? Мене вже були колись зотіли роздягти, так у кишені повно махорки. Я їм межі очі та навтьоки. Сміха! От врем'ячко, бодай про нього ніколи не згадувати... Кого найбільше шкода — дітей безпритульних. Гинуть, як квіти на морозі. А скільки на злодійську путь виходять! А вони ж, мовляють, квіти життя. За для них тільки й працювати. А нам яке щастя? В борні за їх, чи ж не правда? Інакшого щастя немає.

Обличчя дівчині знов спохмурніло, мов туманом повилось. Бісики згасли, куточки губ по-дитячому звисли, скривились. Ледве помітно зіхнула, труснула різко головою, наче відганяючи налазливу муху, випросталася і знов жваво перепитала Олеся:

— Чи ж таки додому? Та яка там стаття: завтра, сказано вже, запишете. Не горить бо із нею. Та про нас не забудьте до газети подати: так, мовляв, і так, — махорочники теж Тараса справляли. Я б і сама, як завжди, стругнула, та кожного дня до міста чвалати ніяк та ніколи. Що вже я намучилася — біда! Не йдіть, тут десь на ночівлю примістимо. Тим часом на танці подивитесь. Що? Головполітосвіта проти „танцюлек“? Дурна ваша головполітосвіта, ось що! Для чого клуби існують — нудитися? В нас і своя музика є. От іще великого барабана мені червоноармійці обіцяли... Поїду в неділю до штабу, притарабаню. А від нас махорочки трохи в подарунок. Червоноарміець — він же голий і босий. Його жаліти треба... А ви танцюєте? Вальса? Ні, полька жвавіша. Вальс — то для малахольних паній. А нам — польки. Гей, хлопці, дайош „зокетку“!

Олесь і не зчувся, як викомирював щось неподібне ногами в колі махорочників і махорочниць. Перед його очима мерехтіли розстібнуті коміри кожушанок, червоні, білі, сині, вишивані й невишивані хустки лінчат, участі заячі капелюхи, баранячі шапки і військові кашкети хлопців. У вухах лящало брязкотіння мідяних талерів, гострі вигуки кларнетів, звуки бубоніння басів. На ноги йому наступали чиєсь важкі чоботи, він згосясь штовхав плечем, боками, стукався кряжем.

А перед самісінським обличчям Олесевим лиснів у дрібних крапельках кирпатенький ніс, грали бісики, купаючись у вишневій смолці, їхні вухі, рівні, білі зуби — єдине, що було гарне в моторної дівчини. Вона танцювала з непідробленим захопленням, уся віддавалась немудрому танцу і пружким тілом тиснулася до свого партнера.

— Ой же гарно! А ну ще! Та міцніше руку держіть, кавалере! Не бійтесь, не зомлію.

Робітничий баль гудів, крутився дзигою. Забута тяжка праця, нерадісні, скрутні злигодні. Замісць понурих постатів, суворих облич — великий, дитячий немов, натовп, безтурботний, наївно-радісний.

У холодному повітрі просторої залі-майстерні пара від розігрітих людських тіл білими клубками зливалася з цигарковим димом. Скілька гасових лямп — куди там тоді до електрики! — тмяно мигтіли в задушливому повітрі й кидали на підлогу химерні тіні. Гамір, тупіт десятків ніг, заливчатий щирий регіт, кашель застужених глоток... Ой, цей кашель! Він тільки й перешкоджав Олесеві доповідати, він хрипкими хвилями раз-у-раз заразливо здіймався по всій залі і нагадував про сире, холодне життя, латанину на плечах, недоїдання, хороби...

Закашлялася, зрештою, і прудконаога Олесева дама.

— От напасть! Це від махорки. У нас тих сухітних, сухітних. Та ще черевики їсти просять... Що поробиш?.. Ну, ходім, спочинемо. А ви, хлопці, козака! Вдарте, щоб лихо сміялось і буржуї лякались. Дівчата! А котра лебідкою попливє? Ану, утніть! Та гей-бо, ще опинаються!

Бадьюрий, дражливий мотив звихорив залю. Посеред тісного кола глядачів наввипередки вихвачувались одна по одній парі, вихваляючись хитрими викрутасами, несподіваними вивертами, підганяючи себе й заражаючи авдиторію гейкотом та ухотом. Музика вчащала, танцюристи дріботіли, обличчя глядачів сяли щирим задоволенням, радісним захопленням. Ще б пак — відколи душу не відводили!

Олесь із дівчиною ледве протовпились через кав'яр людських тіл. До спіtnілого лоба прилипло волосся. Груди тяжко дихали. Ще один погляд на робітничу юрбу.

— Ну, тепер і без мене обійдуться. Закрутилось! Ходім до мене, або що, тимчасом. Тут у нижньому поверсі, біля контори живу. Ви ж, мабуть, і виголодались? Буфети по клубах ще хто й зна коли будуть. Тепер хіба насіння даси. Тільки й багатства. Ой же й врем'ячко! Ну, десять ступенів, пам'ятаєте?

Маленька комірчина, куди завела Олеся його напасниця, здивувала нашого бранця безмірно. Він аж ніяк не сподівався знайти тут такий затишний куточек, не міг припустити, що його хлопцеподібна власниця виявить стільки жіночого смаку, вміння з нічого зробити чистеньке, чепурненькое кубельце. І він знов пригадав перше враження: таке собі курчатко, оця кирпатенька дівчина. А зняла вона свого полуслитка та бридку кашкетку — і зовсім на пташенятко скинулась. Круглењке собі, рябеньке, і ноженятами дріботить, порається та бідкається:

— Оде присогласила! А чим же я вас годуватиму? Хіба бараболю їстимете. З олією, добре?

Чистила картоплю, мила її, розпалювала пічку, аж задиркуватий носик зовсім у щоках ховався, а губи смішно складалися в рожеву рурку, наче маленька дитина тягнеться когось цмокнути.

Тимчасом Олесь іще раз здивовано перебіг очима все, що було в кімнаті: мережану фіранку на єдиному маленькому вікні, скілька пущащих малюнків на вибілених із синькою під блакить стінах, а серед них, на чільному місці, чепурно облямовану репродукцію чиєїсь старовинної гравюри: на лісовій галевині грає в піжмурки дітвора. Скісні проміння сонця, пробиваючись через лапате листя дерев, падає ясними плямами на зелену траву, зайчиками грає на рум'яних обличчях дитячої зграйки. Трава рясно вквітчана різnobарвними рослинами — і наче великі квіти на неї діти зі своїми яблуневими, сміхотливими личками, в легких ясно-

кольорових убраничках. А під ліщиновим кущем з краю галявини сидить із вишиванням на колінах жінка - доглядачка і ласкаво - привітно поглядає на веселий гурт.

Маленький столик під вікном білів газетою, посмуженою де - не - де червоними підкresленнями. Над ним різбяна поличка з книгами, акуратно загорненими в кольоровий папір. Над дверима і по лудках аж додолу знижувались легкими згортками довгі вишивані рушники, удаючи з себе своєрідну гардину. Все це у м'яких фарбах, гармонійно підібраних одна до одної, на всьому видна була ретельна хазяйчина рука, заботяча, уважна.

Зачудовання гостя не мало меж. Звідки взялася ця баришеньська, ніби якоїсь курсистки з заможніх хуторянок у довоєнні часи, кімнатка - тут, поряд брудної, облупленої фабричної контори, тепер, коли бентежна, сузора доба призвичаїла не зважати на обстанову, призирливо ставитися до життєвих вигод, коли гребування цими вигодами мало не вважається за якийсь особливий „шик“, геройство - і там, де це дійсно невідхильне і природне, і там, де воно, виставлене ніби у противагу „міщенству“ - само являється чванькуватим міщенством, дурною пихою некультурних бруднаків.

І це житло тої дівчини, що взяла його за барки таким нежіночим, майже брутальним способом, що порядкувала там на святі, як червонозем'яцький старшина на муштрі, що ходить у мужській кашкетці і парубочому полусвітку!

Ба ні! Тепер у хатньому убранині, в простенькій білій блузці, що м'яко обіймала її кругленьку постать - вона здалася Олесеві майже принадною, симпатичною жіночкою, якоюсь зовсім іншою, ніж та, що була за порогом цієї кімнати.

Вона помітила його зачудований погляд і теж якимось зміненим, ніби вибачливим тоном мовила стиха:

— Тут у мене нікого й ніколи не буває. Ви - це випадково й винятково. Я ж - сама, одна - однісінка.

І бісики десь поховались у жвавих оченятах. На нерівному, низькому лобі прокладася зморшка. Все лице якось посіріло, стало підкresлено - некрасиве, жалісне, трохи смішне, - і Олесь знов ізгадав первісне порівнання. Тільки зараз це було якесь мокре курчатко, що зібгалося десь у криївці від холодного дощу, наїжчило пір'ячко, підобрало лапки і трусились від негоди.

Дівчина глибоко зідхнула і тихо запитала Олеся:

— А ви самітній? Ні дітей, ні жінки? А шкода: ви ж такий... здоров'ям налятий. Це тепер зрідка. Виснажились усі, як після довгої хороби. Ходять аж сустави неначе риплять, ось - ось тріснуть.

Вона допитливим зором облапала струнку постать свого гостя, його ставні плечі, сильні ноги. Олесеві аж ніякovo стало від цих цінуvalьних оглядін. Мов худобу на ярмарку купує, ще й боїться, щоб не одурили. Ale воднораз почутив себе дійсно молодим і здоровим - аж тісно здається в цій малюській цюпці, аж стало в ній усе ніби лялькове, а власниця її мініятурної келійки - теж маленькою, ображеною чимсь дівчинкою, що її хочеться приголубити, втіщити.

Вона примостилась, підбагавши ноги, в куточку ліжка, якось знітилась уся, присмиріла і притишеним, мрійним голосом мовила, дивлячись кудись далеко - далеко, повз Олесеву голову, повз гравюру з дитячим пуртом.

— Діти - це ж таке щастя... Як можна без дітей?

І змовкла. Охопила круглі коліна руками і похитувалась, наче тихо висала дитину. На лобі перебігали легкі хмарки думок. Уста ясніли мрійною усмішкою.

Зненацька до Олеся благально:

— Слухайте, — зробіть мені цю товариську послугу!

Олеся відразу не збагнув. Дівчина повторила переконливо:

— Ну хіба вам це важко? А мені — ой, яку ви мені послугу незіненну зробите. Я не можу, розумієте, не можу так далі. Мої думки все на одному, все про одне. Ні працювати, ні спати спокійно. То зимно, то гаряче стане, і молосно так, молосно... Мені вже двадцять п'ять років — і я не можу більше, чуєте? — мало не крикнула розпачливо. Обличчя її зашарілося, тяжко дихала, напівздихнути губи оголили два вогкі, близкучі разки. Вся випросталась і міцно стиснула на колінах тісно переплетені пальці рук, аж кінчики їх побіліли. На чолі страдницька зморшка.

Олеся зніяковів. Думки звихрились метелицею. Що це? Куди він попав? Що за поводження: за коханця намовляє бути чи що? Ну й ну!

Дівчина, ніби прозираючи в їого думки, мало не гнівно скрикнула:

— Ви що там думаете? Гадаєте: от халепа — в полюбовниці нав'язується? Чоловіка дівчині закортіло, казиться з жиру? Ага, відвертаєтесь, очі долу? Ні, мій любий! Схотіла б, так ціла тічка тут ходила б. Ваш брат на це ласий. Та за кого ви мене берете, — за фльондрю якусь не-путящу? Я ж бо вам по - товариському кажу: дитини хочу, без дитини жити не можу. І щоб сюди ніхто не швендяв, не докучав... Безбатьченком хай буде, а проте роду здорового, дужого. От чому до вас звернулася... Ви ж не ходитимете до мене, правда? Гляньте просто в очі, — правда?

І дівчина вже мало не горнулась до Олеся, зазирала допитливо в очі, ніжно шепотіла, наче підманювала, улещувала:

— Воно ж таке маненьке, безпорадне, так воно жити хоче і ще не тямить нічого. Рученятками розкидає, а впіймати не вміє... Я ж бо працюватиму тоді вдвоє: і для всіх, і для нього, немовлятка моого любого...

В широко відкритих очах блищали дрібненькі слізинки радісного замилування, вся дівоча постать якось пояснишала, стала ніжно - привітною, ласкаво - привабливою. Руки згорнулися на грудях ніби в молитовному порусі. Крізь слізи повторювала ледве чутно:

— Таке манюсіньке... і жити хоче... і ради собі не дасть...

Олеся більше ніколи її не бачив. Коли тихе крило спогадів повивало на нього, і в уяві вирізблювався затишний куточек самітної дівчини, де до дитячого гурту на лісовій галевині приєдналась, мабуть, іще одна маленька істота, — його охоплювала завжди незміренна ніжність, почуття тихої ласкавості до себе за вчинену послугу і вдячності до того, хто дав йому можливість заподіяти її. Частенько думав: он іде дитина — може це його? І всі діти — рідні. Як хороше! Як гарно...

Одне засмучувало иноді Олеся: він так і не взнав імені запопадливої дівчини. Майнула в його житті легеньким вітерцем і зникла десь на неосяжних просторах радянської землі, маленька працьовита комашинка з великим сердцем, повним ущерть невичерпаної материнської любови й жіночої ніжності.

— Як же її ім'я? Звідки вона? Де тепер? Ні, не треба. Нічого не треба. Так краще. Просто — товариш. Просто — людина. Просила ж бо ще раз на прощання, стискаючи міцно Олесеву руку:

— Адже ви більш ніколи не прийдете до мене, не шукатимете мене? Щоб так лишилось, по - товариському, згода?

І лишилось по - товариському.